

УДК: 114/115:159.937.53

ПСИХОЛОГІЧНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО СУТНІСНІ ВИМІРИ ПРОСТОРУ І ЧАСУ

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент, Фурман О.Є.

Тернопільський національний економічний університет, Україна,
Тернопіль

У статті проаналізована проблематика простору і часу в соціогуманітарному пізнанні, що взаємодоповнює онтологічний, феноменологічний і категорійний аспекти розгляду. Зокрема, охарактеризовані вертикальні та горизонтальні параметри як властивості багатовимірності соціального простору, різновиди простору як життєвої даності (психологічний, соціальний, біологічний, персональний, благодатний тощо), а також висвітлені параметри вимірювання власне соціально-психологічного простору (цілісність, автономність, структурність, саморозвитковість). Стверджується, що існує два полярних погляди на природу часу – науковий та езотеричний, у форматі яких обґрунтовують різні інваріанти перебігу часу: безпосередній (власний біологічний «годинник» індивіда) й опосередкований (суб'єктивний, тобто той, коли особа задіяна у сприйнятті і конструюванні подій). У результаті здійсненого дослідження доведено, що простір і час – це узагальнені категорії психологічного впливу, з допомогою яких пізнається і пояснюється його сутність та особливості плину в повсякденні людського буття.

Ключові слова: простір, різновиди простору, параметри простору, цілісність, автономність, структурність,

саморозвитковість, час, інваріанти часу, плин часу, біологічний «годинник» індивіда, стрілка суб'єктивного часу, темпоритміка.

доктор психологических наук, старший научный сотрудник, доцент, Фурман О.Е. Психологическое представление о сущностных измерениях пространства и времени / Тернопольский национальный экономический университет, Украина, Тернополь

В статье проанализирована проблематика пространства и времени в социогуманитарном познании, что взаимодополняет онтологический, феноменологический и категориальный аспекты. В частности, обоснованы вертикальные и горизонтальные параметры как свойства многомерности социального пространства, разновидности пространства как жизненной данности (психологическое, социальное, биологическое, персональное, благодатное и т.п.), а также освещены параметры измерения социально-психологического пространства (целостность, автономность, структурность и пр.). Утверждается, что существует два полярных взгляда на природу времени – научный и эзотерический, в формате которых обосновываются разные инварианты хода времени: непосредственное (биологические «часы» индивида) и опосредствованное (субъективное, когда лицо задействовано в восприятие и конструирование событий). В результате осуществленного исследования доказано, что пространство и время – это обобщенные категории психологического влияния, с помощью которых познается и объясняется его сущность и особенности хода в повседневности человеческого бытия.

Ключевые слова: пространство, разновидности пространства, параметры пространства, целостность, автономность, структурность, время, инварианты времени, течение времени,

биологические «часы» индивида, стрелка субъективного времени, темпоритм.

Doctor of psychological sciences, senior researcher, docent, O. Furman Psychological understanding of the essential dimensions of space and time / Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil

The problem of space and time in the socio-humanitarian cognition that complement ontological, phenomenological and the categorical aspects of the review has been analyzed in the article. In particular, vertical and horizontal parameters are characterized as properties multidimensionality of social space, varieties of space as vital givens (psychological, social, biological, personal, grace etc.) and also highlighted parameters of measuring actually social-psychological space (integrity, autonomy, structure, self-development). It is claimed that there are two polar views on the nature of time – scientific and esoteric, in a format of which substantiate different invariants of time flow: direct (own biological "clock" of the individual) and indirect (subjective, scilicet, that one when a person is involved in the perception and construction of events). As a result of carried out research has been proved that space and time – are generalized categories of psychological impact with help of which become known and explained its essence and peculiarities of the flow in everyday human existence.

Key words: space, varieties of space, parameters of space, integrity, autonomy, structure, self-development, time, invariants of time, time flow, biological "clock" of the individual, the arrow of subjective time, tempo rhythm.

Вступ. У часопросторі людського життя відбувається народження, розвиток, удосконалення, зміна, руйнація будь-яких взаємин людини зі світом та іншими людьми. Тому ця очевидна

даність (власне простір, у якому перебуваємо, і час, у котрому живемо, та ін.) супроводжує кожного з нас упродовж усього життєвого шляху. Більше того, просторово-часовий континуум наявний навіть там, де відсутнє втручання людини у природні, соціальні, історичні, психологічні процеси.

Зазначимо, що простір і час у психології обґрунтовували чи продовжують досліджувати такі вчені, як В.П. Казміренко [1], Дж. Морено [2], Є.І. Головаха і А.А. Кронік, Д.Г. Елькін, В.П. Зінченко [17], В.В.Козлов [24], О.В. Полунін [21], П. Жане, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Титаренко [7], П. Фресс [19], Б.Й. Цуканов [20], А. Уінфрі та ін.

У психологічній науці існує підхід, що простір постає як певна об'єктивна реальність, а час – як суб'єктивна дійсність. На відміну від цього, простір (як і час) розглядається нами як суб'єктивна даність. У цьому контексті аналізуємо різновиди простору (соціальний, психологічний або особистісний, біологічний тощо) та інваріанти плину часу (безпосередній й опосередкований). Водночас є два полярних погляди на пізнання природи часу. Перший – суто науковий свідчить про те, що його вивчають, над ним експериментують, аналізують його окремі одиниці, кванти, інтервали тощо. Інший, навпаки, близький до езотеричного, «стоїть» на тому, що вивчати час нашому поколінню не можна, він не підвладний нам і, окрім того, це небезпечно для здоров'я і тривалості життя людини. На підтвердження цього другого погляду існують незаперечні факти: співробітники науково-дослідних лабораторій у Москві, котрі професійно займалися вивченням часу одні за одним, майже масово, відходили у вічність або через погане здоров'я, або ж потрапляли у аварії та ін. Однак наше прагнення полягало не в тому, щоб вивчати природу часу, а лише здійснити психологічну аналітику цього багатопроblemного об'єкта пізнання.

Формулювання мети статті та завдань. Метою є обґрунтування проблемного поля психологічного пізнання простору та часу в сучасному соціогуманітарному дискурсі, а завдання полягають у тому, щоб проаналізувати: а) різновиди, параметри та сутнісні властивості простору у психології, б) інваріанти та особливості перебігу переживаного часу.

Виклад основного матеріалу статті. Розуміння проблеми *простору* в психології, головню у форматі соціально-психологічної концепції, було обґрунтоване Джекобом-Леві Морено – відомим американським психологом і психіатром, який розробив знаний у науці метод соціометрії. Ключовою тезою вченого поставало положення про те, що «людина чи група завжди вплетені у деякий простір, а саме у простір цілей, ставлень, функцій та ін.» [цит. за 1, с. 118; 2]. Дж. Морено виокремлює відповідні поняття для пояснення теорії просторових співвідношень: «конфігурація», «полярність», «близькість», «віддаль» тощо [2].

Примітно, – як зазначає В.П. Казміренко, – що проблемі власне соціального простору великого значення надавав П.А. Сорокін, котрий писав: «...встановити положення людини чи якого-небудь соціального явища в суспільному просторі означає визначити її(його) відношення до інших осіб або до цих явищ... Основною властивістю соціального простору є багатовимірність» [3, с. 298]. На нашу думку, сюди належать різні речі предметного світу (наприклад, флора і фауна), продукти культури (як друга «природа», у якій проживає людина), а також самі людські спільноти (група, етнос, нація, людство). П.А. Сорокін, обґрунтовуючи властивість багатовимірності, зауважує, що у цьому випадку найочевиднішими постають вертикальні та горизонтальні параметри (або *характеристики* – курс. наш – О. Ф.). Їх відмінності «...відображають явища, котрі дійсно існують у

соціальному Всесвіті: ієрархії, ранги, статус, домінування і субординація, авторитет і підкорення, підвищення і пониження по службі» [3, с. 301] тощо.

Впливи вертикального і горизонтального параметрів безперервно присутні в нашому життєпросторі, і, як наслідок, виникають ієрархічні взаємозв'язки, домінування одних і підлеглість іншим. Окрім того, й сама людина пріоритетно вибирає те, за якими параметрами їй повсякденно жити. Їх взаємодоповнення набуває гармонійних характеристик (грец. *harmonia* – зв'язок, злагодженість, пропорційність, співмірність; згідно з поглядами філософів, узгоджує частини в розчленованому цілому; або стосується «...злиття різних компонентів об'єкта в єдине органічне ціле» [4, с. 7]), а розмежування – односторонніх, коли переважає, приміром, горизонтальний. Водночас їхній злагоджений «перетин символізується у хресті» [5; 6]: вертикальна вісь відображає духовне (або трансцендентне, яке «...виявляється у відкритості внутрішнього світу людини священному, націленість на вище буття, на відміну від розуму, детермінованого наявною дійсністю, не має підстав у минулому і цілком належить майбутньому» [7, с. 44]; виходить за межі чуттєвого досвіду (трансцендентне), осягається вірою, а не розумом і має цінність), а горизонтальна – матеріальне (земне). Точка їх перетину уподібнюється гармонії, у котрій людина здатна жити тільки тоді, коли їй вдається поєднати духовне і матеріальне.

Окрім того, «у стародавніх духовних традиціях ідея вічного розвитку людини та світу відображалася символікою хреста, де вертикаль символізує етапи духовного, а горизонталь – фізичного, матеріального розвитку» [8, с. 28]. Отож «у цій стародавній символіці передавалася споконвічна ідея безмежної досконалості, яка в математичних викладках Піфагора співвідносилася із цифрою 8 (∞ –

нескінченність). У тому разі, коли людина бере до уваги лише один бік своєї природи, то вона тим самим відмежовує себе від процесу постійного гармонійного розвитку (нескінченність перетворюється на замкнений простір)» [9, с. 216].

Стосовно проблеми простору в езотеричному підході стверджується, що він (простір) є самотньою живою субстанцією. Високоморальні сім'ї здатні створювати у своїх оселях, присадибній ділянці простір любові, який у потрібну хвилину захистить їх та їхніх дітей, рід від стороннього негативного впливу [див. 10].

Одним із важливих чинників формування такого благодатного простору – це вияв позитивних емоцій людини та продуктивної емоційної регуляції у повсякденну життєдіяльність, що різнобічно обґрунтовані у відомій науковій школі академіка О.Я. Чебикіна [11; 12]. Тут важливим моментом є становлення власної «емоційної зрілості як інтегративної якості особистості, котра характеризує ступінь розвиненості її емоційної сфери на рівні адекватності емоційного реагування в певних соціокультурних умовах. Найбільшою мірою вона відображається в особливостях прояву емоційної експресивності, емоційної саморегуляції та емпатії» [12, с. 193]. Загалом «простір треба організовувати», – зауважує Г.П. Щедровицький [13].

У своїй концепції життєвого світу особистості Т.М. Титаренко виокремлює не лише соціальний простір, а й психологічний та інші *його різновиди* (курс. наш – О.Ф.). «Психологічний простір постає всередині простору соціального, видозмінюючи його характеристики. Соціальний простір – це передовсім упорядкованість і взаємодія певних соціальних зв'язків і процедур, суспільних відносин, їх насиченість, щільність. У соціальному просторі взаємодіють держави, класи, партії, громадські об'єднання. У психологічному просторі

людина намагається не бути самотньою, прагне знайти і зберегти односторонніх, людей з близькими поглядами на життя, подібними цінностями, орієнтирами, очікуваннями. Особистісний, або психологічний, простір є радше ціннісним середовищем, що забезпечує можливість адекватних власній природі самопроявів» [7, с. 64].

Відтак людина, знаходячись у соціальному просторі, утверджується через статус, роль, різні можливості тощо. А ось «особистість має власний – психологічний – простір, простір її життєвого світу. Це простір значущих взаємин, простір «я-ти» – контактів...

Взаємодіє особистісний простір і з простором біологічним, індивідним, який в екологічній психології називають життєвим середовищем» [7, с. 64]. До нього належать «...і природне оточення, і особливості планування житла, і густота заселення, і роль шуму та багато інших факторів, що безпосередньо впливають на частоту й інтенсивність стресових реакцій, рівень втомлюваності, працездатність, самопочуття, стан здоров'я тощо.

Індивідуальний біологічний простір може бути відкритим і закритим, порівняно невеликим і розлогим, автономним і безликим, сприятливим і не дуже» [7, с. 64].

Примітно, що Д. Майерс користується поняттям «особистісний («персональний») простір», котрий прагнемо зберігати навколо себе [14, с. 676] і який належить до синонімічного ряду психологічного простору. В ньому виникають (зникають) явища симпатій та антипатій, – зауважує Т.М. Титаренко. Отож у психологічному просторі можуть перебувати як друзі, так і недруги. Утім, «психологічний простір складається не лише з реальних людей, але й із осіб вигаданих, міфологічних, казкових, з літературних та кіногероїв, якщо особа має

до них стійке ставлення, якщо мимоволі порівнює себе з ними, має з ними спільні цінності, цілком поділяє або категорично не поділяє їхні моральні пріоритети» [7, с. 67].

Варто підкреслити, що дуже часто недруги або вороги, які перебувають у нашому психологічному просторі, спрямовують нас до розвитку: навчають займати позицію, самовизначатися, здійснювати вибори, відпрацьовувати карму тощо. Ознакою того, що вона відпрацьована є той момент, коли ці люди не тільки фізично не зустрічаються у житті, а й перестали турбувати свідомий і несвідомий «психологічний простір нашого життєвого світу» (за Т.М. Титаренко). Приміром, це відбувається тоді, коли зникла агресія чи злість до цього недруга; ставлення стало ніяким, або виникло, навпаки, співчуття та ін.

У такий спосіб можливе звільнення свого психологічного простору від проблемної особи, яку часто називаємо ворогом, заздрисником та ін. Але у східній мудрості стверджується: «Ніхто Тобі не ворог, ніхто Тобі не друг, а усі Тобі – Вчителі». Щоб поменше було недругів у власному психологічному просторі, то варто практично скористатися порадою Андрія Ворона: «До людей будь рівно добрий і уважний. Кожен з них, навіть найпустіший, чогось навчить. Не роби з людей собі ані ворогів, ані друзів. І тоді не матимеш з ними клопоту» [15, с. 12].

Взагалі справжній друг – це рідкість. Адже на істинну дружбу треба собі заслужити і отримати на неї Боже благословення. Утім, слово друг розшифровується як: Дар (у цьому значенні як подарунок) РУки Господа (ДРУГ). Звісно, що «Істинна дружба, правдиве щастя і пряма юність ніколи не зістаряться» (Г.С. Сковорода). У зв'язку з цим у мудреця запитали: «Скільки видів дружби існує?»

– Чотири – відповів він.

- Є друзі, як їжа – ти їх потребуєш кожен день.
- Є друзі, як ліки – шукаєш їх, коли тобі погано.
- Є друзі, як хвороби – вони самі шукають тебе.
- Але є такі друзі, як повітря – їх не видно, але вони завжди з тобою.

Направду, істинна дружба перевіряється вчинками та часом.

Однак щодо проблематики простору, то В.П. Казміренко висновує, що «...діяльність будь-якої системи припускає наявність деякого простору, де можлива... реалізація тих чи інших форм активності, скажімо, таких, як трудові дії, взаємодія, боротьба, конфлікт, конкуренція та ін. Параметри соціально-психологічного простору постають *своєрідними умовами*, в котрих розгортаються усі *форми активності та різні види соціальних процесів*, що утворюють єдині організаційно-динамічні комплекси» [1, с. 119] . Окрім того, ці характеристики – це чинники вияву «...позицій партнерів чи суперників, формування цілей і цінностей, вибору засобів взаємодії чи боротьби...» [1, с. 120]. На наше переконання, до вищезазначених форм активності варто віднести ще й поведінку, діяльність, спілкування, вчинки людини.

Оскільки у просторі людських взаємин наявна будь-яка взаємодія та конкретні люди із їхніми різними психодуховними світами, то влучно цей простір назвати соціально-психологічним (СПП). В.П. Казміренко дає таке його визначення «...СПП – це: простір намірів і цілей; простір відношень і позицій; простір взаємозв'язків і взаємозалежностей» [1, с. 123]. Дослідник виокремлює і відповідні параметри вимірювання цього простору: «...цілісність (характеристика рівноваги, балансу або гармонії організації як системи), структурність (відображає рівень і міру диференційованості цілей всередині організації тощо), автономність (розкриває рівень

самостійності підрозділів, їх цільове самовизначення та ін.)» [1, с. 130, 131]. Нами пропонується ще один (завершальний чи підсумковий) параметр вказаного простору – це саморозвитковість (актуалізує особистісні процеси самотворення або преображення людини).

Водночас простір завжди взаємопов'язаний із часом, у пізнанні природи яких утвердилися певні традиції наукового осмислення [1; 16; 17; 18; 19; 20 та ін.]. Утім, якщо людина одночасно «перебуває у кількох просторах, то вона водночас живе у кількох різних, за своїми ознаками, часах» [7, с. 63].

Час, як відомо, з одного боку, є філософською категорією чи однією із форм існування матерії, з іншого – присутній у бутті та свідомості усупільненого індивіда, оточує його і навіть змінює життя. Отож поза часом і без нього неможливо уявити будь-яку діяльність чи психічну активність людини. Окрім того, «...дослідження часу – це шлях до розуміння світогляду індивіда і його поведінки, але це також важливий дороговказ для осмислення низки суспільних процесів» [21, с. 7].

Як відомо, «життя людини налічує в середньому 600 тисяч годин. Із них 400 тисяч витрачається на сон, їжу, обслуговування тіла, забезпечення здоров'я. На внутрішнє життя залишається 200 тисяч годин. Але і з них ми втрачаємо майже два роки на те, щоб додзвонитись до знайомих, і один рік на пошук речей, які десь «запропалилися» вдома. І сенс нашого існування визначається тим, як ми заповнюємо ці 200 тисяч годин. Таке заповнення та його зміст і становить фундаментальну проблему духовності як проблему протистояння фізичній кінечності життя. Адже за рахунок ціннісного наповнення життєвий час розтягується для людини аж до метаісторичних обріїв» [22, с. 350].

Звісно, що кожна земна людина знає, що таке годинник, котрий має години, хвилини, секунди. Крім того, в усіх на роботі є настінний і настільний календарі, а у ВНЗ, гімназії, школі, дитячому садочку – розклад занять. Також відомо, що існує доба (або «формація як одиниця виміру історичного часу» [7, с. 51]), чотири пори року, де рік містить 12 місяців. Тому кожен сформував власне уявлення про час. Але ніхто не дасть відповідь на те, якої він форми, який на дотик, смак, вигляд, запах тощо. Водночас час характеризують як «добрий» чи «поганий», аналізують його наявність через різноманітні події (наприклад, закінчення школи, народження дитини). Іншими словами, люди сприймають його опосередковано, тобто за допомогою чогось чи когось.

Зауважимо, що фундатор інтегративної психології В.В. Козлов (початок ХХІ ст.) експериментально обґрунтував, що у креативному процесі в особистості зникає «адекватне відчуття часу», виникає «викривлення часових проміжків» у напрямку їх скорочення (*ущільнення чи зжимання* – курс. наш О.Ф.). Мовиться про те, що одна година, наприклад, промайнула як декілька хвилин, тобто сприйняття часу зникає і особа живе немов би у іншому часовому діапазоні [23].

Отож у творчості чи стані закоханості («...доречно згадати крилату фразу російського класика О.С. Грибоєдова: «Счастливые часов не наблюдают» [цит. за 24, с. 115]), на нашу думку, фізичний час лине швидко або «виникає феномен викривлення часових проміжків у напрямку їх скорочення (година= декільком хвилинам)» [23] чи відбувається його ущільнення, а психологічний, навпаки, зберігається, не «витікає» так швидко і «розтягується» немов гармошка. Відповідно до цього, в неулюбленій справі, фізичний час минає довго і водночас ніби «тисне» на психологічний, котрий

«витікає» чи умиртвляється або руйнується, тобто хронотопи розпадаються (Хронос у перекладі з давньогрецької означає час).

Загалом «проблема пластичності часу, його здатності «розтягуватись» під тиском подій була драматично розкрита також Х. Борхесом у його новелі «Таємне диво». Герой новели був засуджений фашистами до страти. І, переживаючи страх неминучого кінця, він намагається з'ясувати, що було головним у його житті. Такою головною подією виявилась п'єса «Вороги», яку засуджений не закінчив. І тоді він звертається до господаря вічності – Бога, щоб той подарував йому рік творчого життя для закінчення п'єси. І Бог перетворює мить до смертельного залпу на рік» [22, с. 350].

Сьогодні молодь в буденній мові часто вживає таке словосполучення, як «убити час» (хоча має на увазі швидше його певним чином прожити чи зайняти). За таких висловлювань вони фактично вбивають його у собі та вкорочують тривалість власного життєзреалізування. У цьому випадку кванти часу також витікають з людини, або змиртвляються у ній.

Якщо людина постійно (й у всьому) не встигає та часто стверджує: «немаю часу» – це ознака того, що займається не тим, чим потрібно (скажімо, виконує неприйнятну роботу, або, приміром, щось не так чи не те вчиняє, тому потрібна корекція життєвих занять). Внаслідок цього змінюється її просторово-часовий континуум та «повертається» не на її користь. З цього приводу в народі стверджують: «Вибилась з колії», «Не йде в ногу з часом» тощо.

Звісно, сьогодні більшість людей не встигає, адже час пришвидшився. Власне самі медики, виступаючи на наукових конференціях, наводять факти, що доба нині, власне, для людини, тобто психофізіологічно, становить приблизно 17 годин (хоча за годинником усе ж таки триває 24). Вони переконані, що час

ущільнився. Але, коли говоримо про тотальне невстигання, то маємо на увазі і результат: робота постійно не виконується, або здійснюється неякісно (і її хтось переробляє). Тоді це також ознака того, що треба щось кардинально змінювати.

Хоча загалом, якщо людина має схильність запізнюватися, навіть незначно, трішки (не кажучи уже про запізнення як норму), то вона буквально краде час в інших, тобто тих, до кого вчасно не з'являється. Але при цьому зазнає збитків і сама. Це означає те, що, приміром, зароблені нею кошти не будуть «триматись» її чи її сім'ї, або ж витратяться на непотріб.

Примітно, що існує часова організація психіки, яка постає у вигляді безпосередньо (власний біологічний «годинник» індивіда) й опосередковано (суб'єктивно, тобто тоді, коли особа активно задіяна у сприйняття і психодуховне конструювання подій, а відтак їх оцінює та рефлексує у ракурсі часового відтинку або часових уявлень про них) пережитого часу, котрі розмежував П. Фресс. Їх слушно поіменувати інваріантами пережитого часу. Адже саме слово «інваріант» означає те, «що не змінюється; інваріантний – це незмінний за певних перетворень; інваріантність – незмінність, постійність при перетвореннях, при переході до нових умов» [25, с. 259–260].

Натомість, відповідно до вимог методологічного принципу об'єктивності, «уявлення про час як про об'єкт аналізується здебільшого фізичними науками, тоді як суб'єктивний час вивчається у психології» [20, с. 15]. Фізики дійшли висновку, що час – це ключ до розуміння природи людини [26, с. 252]. «Але цей ключ знаходиться не у фізичному світі, а в особі. Якщо час і є об'єкт, то... він міститься в людській природі» [20, с. 18].

Однак «щодо безпосередньо психології, то одним із піонерів у вивченні часу є П'єр Жане. Він перший спробував розглядати особистість у реальному часовому плині, зіставляючи вікові фази і біографічні ступені її життєвого шляху. Передусім цінною для сучасної психології є спроба Жане здійснити синтез біологічного, психологічного й історичного (*інваріантів* – курс. наш – О.Ф.) часу у єдиній системі координат» [цит. за 7, с. 45]. А ось «відчути якісно різні темпи соціального часу можна й не виїжджаючи далеко з країни. Досить лише порівняти плин часу у столиці і в маленькому периферійному населеному пункті» [7, с. 51]. Зрозуміло, у великому місті він лине швидко, а в маленькому, навпаки, повільно, оскільки там набагато менша його темпоритміка.

Людина водночас живе у різних часових інваріантах: історичному, соціальному, біологічному та інших. «У психологічному часі здійснюється своєрідний складний синтез біологічного й соціального часових потоків, у яких розгортається людське життя... і може бути зорієнтований як у майбутнє, так і в минуле. Зміст психологічного часу пов'язаний з наповнюваністю життя значущими подіями, яскравими переживаннями» [7, с. 53, 56]. Фактично – це і є опосередкований час. Природу суб'єктивно (опосередковано) переживаного часу не можна зрозуміти також і поза самим індивідом. Тому дослідники суб'єктивного часу доходять висновку, що і він пов'язаний із часом у психіці людини та виникає у нашій свідомості передусім через різноманітні події.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

1. Теоретико-методологічний рівень аналізу доводить, що простір та час – це узагальнені категорії впливу (Г.О. Ковальов), з допомогою яких є можливість пояснити його природу та висвітлити сутність.

Відтак, з одного боку, у просторі та часі виникає або здійснюється вплив, з другого – в кожному дійстві впливу наявний свій просторово-часовий континуум.

2. Взаємозв'язок категорій простору і часу характеризується динамічністю співвідношення у структурі психологічної організації людини. Їх переосмислення може впливати на процес перебудови психопростору особи, часові чинники регуляції досвідних переживань і на цикл емоційного ставлення до них.

3. У контексті цього теоретизування подальший пошук доречно спрямувати на детальніший аналіз властивостей часу – плинність, незворотність, а також конкретніше обґрунтувати вічність як певну систему координат земного буття.

Література:

1. Казмиренко В.П. Социальная психология организаций: [монография] / Вячеслав Петрович Казмиренко. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с.
2. Морено Дж. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Дж. Морено. – М.: Иностран. лит., 1958. – 289 с.
3. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М.: ИПЛ, 1992. – 643 с.
4. Католик Г.В. Психологія формування професійної Я-концепції психолога: [монографія] / Г.В. Католик. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 406 с.
5. Лермонтов В.Ю. Азбука жизни / Ю.В. Лермонтов. – СПб.: ИК “Невский проспект”, 2007. – 256 с. (Серия: “Ветер перемен”).
6. Лермонтов В.Ю. Сила поющего сердца / Ю.В. Лермонтов. – СПб.: ИК “Невский проспект”, 2006. – 224 с. (Серия: “Колокольчики Святой Руси”).

7. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності: [наук. видання] / Тетяна Михайлівна Титаренко:– К.: Либідь, 2003. – 376 с.
8. Искусство стать и быть человеком: Учебник живой духовности. – М.: Центр “Юнивер”, 1991. – 192 с.
9. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: [монографія] / Е.О. Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.
10. Меєре В.Н. Пространство Любви. – СПб.: Из-во “ДИЛЯ”, 2005. – 224 с.
11. Чебикін О.Я. Теорія і методика емоційної регуляції навчальної діяльності: навч.-метод. посіб. / Олексій Якович Чебикін. – Одеса: Астропринт, 1999. – 158 с.
12. Чебикін О.Я., Павлова І.Г. Становлення емоційної зрілості особистості: [монографія] / О.Я. Чебикін, І.Г. Павлова. – Одеса, СВД Черкасов, 2009. – 230 с.
13. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий; [ред.-сост. А. А. Пископфель, Л. П. Щедровицкий]. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.
14. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс: пер. с англ. – СПб.: Питер, 1996. – 684 с.
15. Дочинець М. Многії літа. Благії літа / М. Дочинець. – Мукачєво: Капатська вежа, 2013. – 148 с.
16. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // Психология формирования и развития личности: [коллект. труды]. К.А. Абульханова-Славская – М.: Наука, 1981. – С. 19–44.
17. Зинченко В.П. Время – действующее лицо / В.П. Зинченко // Вопросы психологии. – 2001. – №6. – С. 36–54.

18. Ковалев Г.А. О системе психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Психология воздействия (проблемы теории и практики). – М.: АПН СССР, 1989. – С. 4–43.
19. Фресс П. Восприятие и оценка времени / Пол Фресс // П. Фресс, Ж. Пиаже. Экспериментальная психология. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 6. – С. 88–130.
20. Цуканов Б. И. Время в психике человека: [монография] / Борис Иосифович Цуканов. – Одесса: Астропринт, 2000. – 220 с.
21. Полунін О.В. Переживання людиною плину часу: експериментальне дослідження: [монографія] / Олексій Васильович Полунін. – К.: Гнозис, 2011. – 360 с.
22. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 367 с.
23. Козлов В.В. Трансценденція времени в творчестве / В.В. Козлов // Психология творчества: свет, сумерки и темная ночь души. – М.: Гала, 2009. – 112 с.
24. Гірняк А. Психологічні аспекти переведення годинника на “зимовий час” / А. Гірняк // Психологія і суспільство. – Спецвипуск. – Наукові праці молодих учених. – 2012. – С. 114–115
25. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк; за ред. Л.І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.
26. Пригожин И. От существующего к возникающему / И. Пригожин. – М.: Наука, 1985.– 328 с.

References:

1. Kazmirjenko V.P. Social'naja psihologija organizacij : [monografija] / Vjachjeslav Pjetrovich Kazmirjenko. – K.: MZUUP, 1993. – 384 s. [in Russian].

2. Morjeno Dzh. Sociomjetrija: expjerimjental'nyj mjetod i nauka ob obschjestvje / Dzh. Morjeno. – M.: Inostr. lit., 1958. – 289 s. [in Russian].
3. Sorokin P. Chjelovjek, civilizacija, obschjestvo / P. Sorokin. – M.: IPL, 1992. – 643 s. [in Russian].
4. Katolyk H.V. Psykholohiia formuvannia profesiinoi Ya-kontseptsii psykholoha: [monohrafiia] / H.V. Katolyk. – Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2013. – 406 s. [in Ukrainian].
5. Ljermontov V.Ju. Azbuka zhizni / Ju.V. Ljermontov. – SPb.: IK “Njevskij prospjekt”, 2007. – 256 s. (Sjerija: “Vjetjer pjerjemjen”). [in Russian].
6. Ljermontov V.Ju. Sila pojuschjego sjerdca / Ju.V. Ljermontov. – SPb.: IK “Njevskij prospjekt”, 2006. – 224 s. (Sjerija: “Kolokol'chiki Svjatoj Rusi”). [in Russian].
7. Tytarenko T.M. Zhyttievyyi svit osobystosti: u mezkhakh i za mezhamy budennosti: [nauk. vydannia] / Tetiana Mykhailivna Tytarenko:– K.: Lybid, 2003. – 376 s. [in Ukrainian].
8. Iskusstvo stat' i byt' chjelovjekom: Uchjebnik zhivoj duhovnosti. – M.: Cjentr “Junivjer”, 1991. – 192 s. [in Russian].
9. Pomytkin E.O. Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti: [monohrafiia] / E.O. Pomytkin. – K.: Nash chas, 2005. – 280 s. – Bibliohraf.: s. 252–278 [in Ukrainian].
10. Mjegrje V.N. Prostranstvo Ljubvi. – SPb.: Iz-vo “DILJa”, 2005. – 224 s. [in Russian].
11. Chebykin O.Ia. Teoriia i metodyka emotsiinoi rehuliatsii navchalnoi diialnosti: navch.-metod. posib. / Oleksiy Yakovych Chebykin. – Odesa: Astroprynt, 1999. – 158 s. [in Ukrainian].
12. Chebykin O.Ia., Pavlova I.H. Stanovlennia emotsiinoi zrilosti osobystosti: [monohrafiia] / O.Ia. Chebykin, I.H. Pavlova. – Odesa, SVD Cherkasov, 2009. – 230 s. [in Ukrainian].

13. Schjedrovickij G.P. *Izbrannyje trudy / Gjeogrij Pjetrovich Schjedrovickij ; [rjed.-sost. A. A. Piskoppjel', L. P. Schjedrovickij]. – M. : Shk. kul't. politiki, 1995. – 760 s. [in Russian].*
14. Majjers D. *Social'naja psihologija / D. Majjers: pjer. s angl. – SPb.: Pitjer, 1996. – 684 s. [in Russian].*
15. Dochynets M. *Mnohii lita. Blahii lita / M. Dochynets. – Mukachevo: Kapatska vezha, 2013. – 148 s. [in Ukrainian].*
16. Abul'hanova-Slavskaja K.A. *Razvitije lichnosti v procjessje zhiznjedjeatjel'nosti // Psihologija formirovanija i razvitija lichnosti: [kolljekt. trudy]. / K.A. Abul'hanova-Slavskaja. – M.: Nauka, 1981. – S. 19–44 [in Russian].*
17. Zinchjenko V.P. *Vrjemja – dejstvujuschjeje lico / V.P. Zinchjenko // Voprosy psihologii. – 2001. – ?6. – S. 36–54 [in Russian].*
18. Kovaljev G.A. *O sistjemje psihologichjeskogo vzdjejsťvija / G.A. Kovaljev// Psihologija vzdjejsťvija (probljemy tjeorii i praktiki). – M.: APN SSSR, 1989. – S. 4–43 [in Russian].*
19. Frjess P. *Vosprijatije i ocjenka vrjemjeni / Pol Frjess // P. Frjess, Zh. Piazhje. Expjerimjental'naja psihologija. – M.: Progrjess, 1978. – Vyp. 6. – S. 88–130 [in Russian].*
20. Cukanov B. I. *Vrjemja v psihikje chjelovjeka: [monografija] / Boris Iosifovich Cukanov. – Odjessa : Astroprint, 2000. – 220 s. [in Russian].*
21. Polunin O.V. *Perezhyvannia liudynoiu plynu chasu: eksperymentalne doslidzhennia: [monohrafiia] / Oleksii Vasyliovych Polunin. – K.: Hnozis, 2011. – 360 s. [in Ukrainian].*
22. Krymskyi S.B. *Pid syhnaturoiu Sofii / S.B. Krymskyi. – K.: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2008. – 367 s. [in Ukrainian].*
23. Kozlov V.V. *Transcjendjencija vrjemjeni v tvorchjestvje / V.V. Kozlov // Psihologija tvorchjestva: svjet, sumjerki i tjemnaja noch' dushi. – M.: Gala, 2009. – 112 s. [in Russian].*

24. Hirniak A. *Psykhologichni aspekty perevedennia hodynnyka na "zymovyi chas"* / A. Hirniak // *Psykhologhiia i suspilstvo. – Spetsvypusk. – Naukovi pratsi molodykh uchenykh. – 2012. – S. 114–115. [in Ukrainian].*
25. *Novyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 40000 sl. i slovospoluchen* / L.I. Shevchenko, O.I. Nika, O.I. Khomiak, A.A. Demianiuk; za red. L.I. Shevchenko. – K.: ARII, 2008. – 672 s. [in Ukrainian].
26. Prigozhin I. *Ot suschjestvujuschjego k vznikajuschjemu* / I. Prigozhin. – M.: Nauka, 1985. – 328 s. [in Russian].